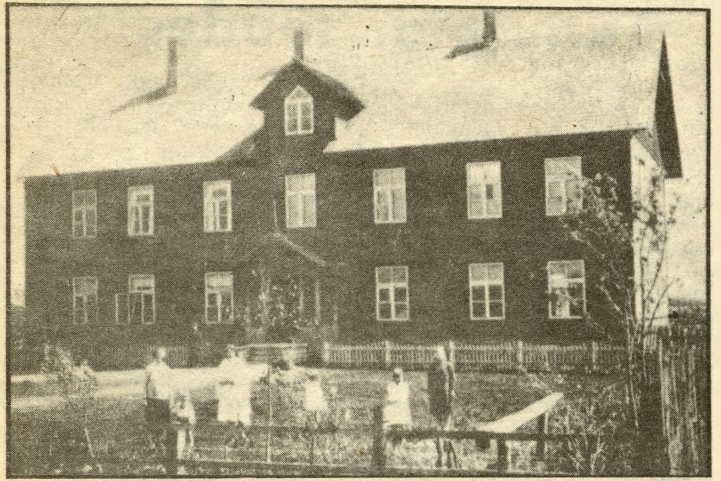

Olen nagu tagurpidi sõudja: silmad minevikku säet — Tagurpidi — siiski koju jõudja, ent mu hõimud — kodutuks on jäet... (Marie Under)*

Niisuguse pealkirjaga Evald Uustalu Stockholmis 1982 välja antud raamatu sain hea tuttava käest lugeda juba suvel, ent süüvida jõudsin alles nüüd, sest mis võimatu, see võimatu. Ajakirjanikuameti põhikohustustki — kõige toimuva kas või jooksva trükkisõna kaudu kursis olla — ei suuda tänapäeval ühe paari silmadega täita, mis siis veel huvi- või ilukirjandusest rääkida. Ohemad ja paksemad köited seisavad sabas e. riidas ja ootavad paremaid aegu ning mõni ei jõuagi ära oodata, vaid vananeb ja langeb mängust välja. Nagu me isegi. See raamat sattus juhuslikult järjekorraliselt pihku

oma memuaarteoses käsitleb läbielatud detailselt ja huvitavalt. Selleks olid noorel ärksal mehel küllalt soodsad võimalused Eesti Vabariigi lõpuni sündmuste keskmes viibijana: 1935. a. kutsuti eelmise sügissemestri Helsingi ülikoolis stipendiaadina õppinud E. U. Eesti Vabariigi Välisministeeriumi praktikale, 1936. a. pärast TÜ viimase eksami sooritamist samasse

sõjavangist vabanes, sai ta uue koha Silla algkooli juhatajana. Silla asus Ristilt Virtusse viiva maantee ääres, paar kilomeetrit Kullamaa kirikust... Siit järgneb üksikasjalik Silla olude, tähtsamate asutuste ja isikute kirjeldus. Edasi. «Silla koolimaja ümber kees õige elav ja mitmepalgeline kultuuriline tegevus. Onu juhatas kohaliku haridusseltsi laulukoori, sa-

Silla koolimaja

Tagurpidi sõudes

Mälestusi ajavahemikust 1914—1943

Mari Oosin-Uustalu koos kolme tütreaga.

ja jäigi, kuni lõpuni. Põnev lugemine. Eriti ajaloo huvilistele. Ja kes seda praegu pole? Pealegi tõestab see teos veel kord, et eestlaste (ütleme, kõigi baltimaalaste) tšellased valikud olid keerukad, riskantsed ja etteaimamatute tagajärgedega, tegid sa neid siis nii rahumeelselt või sõjakalt nagu tegid. Sest 1939/44 rübelesid ka informeeritud ja isegi kõige informeeritumad ringkonnad nii lausvales, propagandas kui ka kuulujuttudes, oskamata nende vahel enamasti vahet teha. Mis siis veel lihtinimesest rääkida! Ajast, mil ametlikult levitatav info hakkas asju teadlikult moonutama (pole tähtis, kas hea- või pahatahtlikult), muutus Eesti Vabariigi tõega kohanenud aus kodanik üpris kaitsetuks, sest ta ei taibanud, et sellest ajast oli uppaja päästmine muutunud uppuja enese asjaks, ja kõik, keda ta seni oli usaldanud, ei osanud iseenealegi nõu anda. Troonile oli tõugatud Suur Juhus. Ja seepärast tundub vähemalt kummalisena, et mõned takkajärele targad hurraapubiitsistid ja -ajaloolased manitsevad tollaseid, et miks nad ei teinud mõnel juhul nii ja teisel juhul naa: kõik olevat ju teada olnud. — Ei olnud. Peaaegu nagu praegu.

Westholmi gümnaasiumis ja Tartu Ülikoolis hea humanitaarhariduse saanud (valdas saksa, inglise, prantsuse, soome ja ladina keelt), on Evald Uustalu oma mitmekülgse, tähelepanelikkuse, vaatlusoskuse ja silmapaistva mälu- ga usaldusväärne autor, kes

atašeeks (kuupalk 110 kr.), 1937 aga Berliini EV saatkonda (550 kr.); ka hiljem, okupatsioonide ajal ja «Soome poiste» ravis, on ta tähelepaneliku vaatlejana saatuslike sündmuste tunnistajaks olnud, pääsedes ise kõige halvemast mitmel korral õnnekombel. Haapsalus ja Läänemaal hästi tuntud kooliõpetaja, kooluloolane ja ühiskonnategelane Jüri Uustalu (1989. aasta algul ilmusid «Läänlases» tema mälestused «Kremlis, kongis ja Suures Siberis») oli Evald Uustalu onu, keda autor mitmelgi korral meenutab ja tsiteerib. Peatükis «Juured» Läänemaal kirjeldab ta, miks nad emaga 1918. a. suvel Läänemaale Kullamaa kihelkonnas asuvasse Liivi koolimajja sattusid.

«Süäl pidas minu isa vanem õde Marie kooliõpetaja ametit oma sõjaväkke mobiliseeritud venna Jüri (1889—1973) asetäitjana. Pääle vanema Mari (1858—1918) elasid siis süäl veel kaks teist isa õde ning ajutiselt sel suvel ka hiljuti linnakooli lõpetanud isa noorim vend Aleksander.

Sinna Liivile, kuhu onu Jüri 1909. a. koolmeisteriks oli saanud, olid kõik nad tulnud pärast vanaisa surma 1910. a. Mis enne seda oli juhtunud, sellest minu isa ei armastanud rääkida ega teaks ma sellest ka midagi, kui onu Jüri seda mõned aastad enne oma surma kirja poleks pannud.»

Järgneb pikk ümberkirjutus Jüri Uustalu 1969. a. koostatud huvitavast perekonnakroonikast ja tollasest Läänemaa (Hanila kihelk. Kause k.) eluolust.

«Niipea, kui onu Jüri Saksa

muti oli ta oma ümber koonandanud päris hää näitetrupi. Ta ise oli väljapaistev näitleja ja seda olid ka ta noor naine ja täd Marie. Tarbekorral löid kaasa ka teised tädid ning onu Aleks oli oma elu lõpuni entusiastlik dekoraator. Üldse leidus ümbruskonnas rikkalikult sellist tegelaskonda, mis võimaldas organiseerida päris häid teatrietendusi.

Ühel talvisel Silla külastamisel sai aga näha haruldasematki. Oli aeg, mil Eestis propageeriti nn. soome-rootsi laulumänge ja Silla osutus üheks neist kohtadest, kus neid hää eduga harrastati ja kus noorus neid ka tõepoolest oskas. Õpitud olid need laulud ja mängud kahe õhukese ja väikesekaustalise vihu järgi, mille autoriks, nagu hiljem ma võisin konstateerida, oli Soomes võimlemisõpetaja ettevalmistuse saanud Anton Ounapuu. (A. O.-d peetakse eesti skautluse isaks. Nagu kirjutab Kanadas välja antav «Vaba Eestlane» 1989. a. 18. juulil, toimus 1.—9. juulini Kotkajärväl — s. o. laagris, mille rajamise üheks peainitsiaatoriks oli Haapsalu koolmeister ja skautmaster Heino Jõe — Lembitu skautmaleva suvelaager, tähistamaks A. O. kangelassurma Eesti Vabadussõjas 70 aastat tagasi. Laagri lipuväljakul, A. O. väljakul toimus pidulik mälestusteenistus ja vabadussambale kinnitati tema pronksist monogramm. — G.-R. R.) Pikka eluiga ei olnud aga laulumängudel, mida hiljem Rootsis on näha saadud nii jõulude kui ka jaanipäeva ajal, ka Sillal.»

Teos annab ülevaate veel Jakob Westholmi koolist, skautlemisest, Noorte Meeste Kristlikust Ühingust (NMKÜst), pioneeripataljonist, ülikoolist, Eesti Vabariigi välisteenistusest, baltisakslaste ümberasumisest, vabariigi hukkumisest, okupatsioonidest, bolševiseerimisest, kirjandusmuuseumist, sõjast, põgenemisest, Vallila pataljonist jm., mis autori eluga seotud. Haapsalust ja onu Jürist on veel üks lõik peatükis «Mälestusi bolševiseerimisest», mida tasub tsiteerida.

«... kuuldusi liikus muidugi massiliselt, aga mis neist õigus ja mis mitte, selle väljaselgitamiseks puudusid tavaliselt igasugused võimalused. See oli aeg, mil sagedamaks uudiste levitajaks oli agentuur KNR, mis äraseletatult tähendas: keegi naine rääkis.

Minul isiklikult oli siiski teistest veidi paremaks informatsiooniallikaks onu Jüri, kes Rahvarinde kandidaadina oli valitud kommunistliku Riigivolikogu liikmeks. Kommunist polnud ta küll ei enne ega pärast seda ja kandidaadiks sattus ta oma endise parteikaaslasel Paul Viialema

telefonikõne tõttu. Et Viialema kommunistide leeri üle oli läinud, seda üks kooliõpetaja keset Läänemaad ei võinud teada, ja arvates, et tege- mist on sotsiaal-demokraatide aktsiooniga, oli ta oma nõusoleku andnud.

Seejärel ei olnud tal muidugi enam mingit pääsu. Riigivolikogus istumise ja Eesti N. Liiduga ühendamist paluma läinud delegatsiooniga Moskas käimise järel sai ta ka varsti Lääne maavalitsuse haridusosakonna juhataja kohalt «sule sappa», nii et ta veel enne mind uute võimude eest jooksus oli. See päästis tõenäoliselt tema elu järgneva Saksa okupatsiooni ajal, aga teise Nõukogude okupatsiooni ajal istus ta kuni üldise amnestiani 12 või 13 aastat Siberi orjalaagris.

Kuidas onu Jüri Läänemaa Haridusosakonna juhataja kohalt vabastamine toimus, selle kohta kirjutas mulle väikese loo vana skaudisõber Aksel Vaigur, kes oli juhtunud seda sündmust päält nägema. Uue võimu poolt Haapsalu linna- sekretäri kohalt vabastatuna oli kohaliku seltskonnategelase- na laialt tuntud Vaigur saanud rahvamaja juhataja koha ja töölaua, mis asus Haridusosakonna juhatajaga samas ruumis. Sellelt vaatepunktilt nähtuna kirjeldab ta sünd- must järgmiselt:

«Ühel päeval ilmus uksest sisse noorepoolne mees, kes mütsi kohmetult käte vahel keerutades jäi seisma Jüri laua otsa juurde. Arvan, et Jüri oli hästi teada, kes oli

Jüri sulepea alusele, tõusis, lüks ukse lähedal asuva riie- tenagi juurde, võttis oma soni, pöördus meie, oma kaastö- liste poole, ja lausub: «Noh, head aega siis!» Pööramata vähemutki tähelepanu ukse juures tooli serval istuvale noormehele, astus ta seejärel kohe püstipäi uksest välja. Kas tal hiljem pahandusi oli «kõrgemate ülemustega» selle onapärase asjaajamise üle- andmise pärast, seda ma ei tea, kuid uus mees oli täiesti võhik oma alal.» (- - -)

Erilisi uudiseid ei olnud aga onu Jüri jutustada. Niipal- ju tema jutust siiski selgus, et kommunistlikus Riigivolikogus oli «näidendi lavastajaks» ol- nud Karl Säre. Sõnavõtte juh- tinud ta Riigivolikogu liik- mele kättesaadetud paberil- pakate abil, kus seisis, mil- lal ja mis teemal keegi pidi sõna võtma. Et soovi tuleb avaldada N. Liitu vastuvõt- miseks, oli öeldud vastavale koosolekule eelnenu- dhtul «Estonia» valges saalis aset leidnud õhtusöögil. Võib oletada, et see teade mõjus masen- daval- rohkem kui ühele kohalviibivale omaaegse Eesti Asutava Kogu liikmele. Neid kuulus kommunistlikku Riigi- volikogusse kolm: Hans Kruus, Johannes Semper ja Jüri Uustalu.»

Ei Jüri Uustalut ega teisi kommunistliku Riigivolikogu liikmeid polnud mul juhust isiklikult tunda, kuid huvita- tud neist kui inimestest olen ikka olnud. Mida nad endast

Raamatu autor koos abikaasa Viljaga pärast sõja lõppu Helsingis.

Fotod raamatust «Tagurpidi sõudes». Meelis Loki ümber- pildistus

mees ja mis ülesannetes ta sinna tuli, kuid ei lasknud sellest vähemutki välja paista, vaid küsis silmi laualt tõstma- ta: mis teil asja oli? Saanud vastuseks kogeleva: mind on määratud uueks haridusosa- konna juhatajaks ja ma tulin asjaajamist üle võtma, sõhvas Jüri: «Oodake!» viibates ukse lähedal seinä ääres asuvale toolile ja jätkates rahulikult oma ees asuva kirja kirjutamist. Põnevusega jälgisime asjakäigu arenemist. Möödus õige mitu minutit. Siis aset- as

kujutasid, mida nad mõtlesid, mida tundsid? Miks nad läk- sid kaasa?! Kas lähtudes või- malusest kergesti karjääri te- ha või oma veendumustest ja ideaalidest, s. t. iseloomukind- lusest või vastupidi, iseloomu- tusest — teised tõukavad lii- kuma ja «partei sõdur» muud- kui marsib — ilmselt oli aga mõne puhul tegemist lihtsalt petetuga infovaeguse, -peetu- se, -moonutuste ja lausvale segapudrus, mis, nagu öeldud,

(Järg 4. lk.)

* Tsiteerit on raamatu mõto.